

DIE ROL VAN DIE SEE IN DIE PATMOS-VISIOENE

J du Preez¹

ABSTRACT

THE ROLE OF THE SEA IN THE PATMOS VISIONS

Older and newer commentaries on Revelation as well as other studies regarding this book, reveal virtually throughout a very negative view on the role of the sea in John's visions. The author of this article examines all the relevant sections in Revelation and concludes that, although in John's final vision of the new world there seems to be no place for the sea (21:1), the sea nevertheless virtually throughout Revelation plays a more positive than negative role and is, therefore, unjustly viewed in such a negative light. The theological-ecological implication of this is indicated.

1. INLEIDEND

1.1 Probleemstelling, hipotese en metodologie

Ouere sowel as nuwere kommentare oor die boek Openbaring, asook artikels oor die boek waarin die see ter sprake kom, interpreteer die see feitlik deurgaans in 'n baie negatiewe sin. Die vraag is of dit reg laat geskied aan die rol wat die see in die visioene van die siener van Patmos speel. Die skrywer van hierdie artikel gaan van die hipotese uit dat dit nie die geval is nie, maar dat die see, in die lig van wat die siener self daarvoor sê, ten onregte so negatief geïnterpreteer word. Die ondersoek vereis dat alle gedeeltes waarin die see ter sprake kom, nagegaan moet word. Hulle val in drie kategorieë uiteen, wat agtereenvolgens behandel sal word. Eers volg 'n groep van vier *waarskynlike* verwysings na die see (1:15; 14:2; 17:1; 19:6), dan 'n groep van twee *indirekte* verwysings (4:6; 15:2), en daarna die veel groter groep waarin die see *direk* ter sprake kom (5:13; 7:1-3; 8:8-9; 10:1-8; 12:12,18; 13:1; 14:7; 16:3; 20:13; 21:1). Voordat hierop ingegaan word, volg eers enkele noodsaaklike opmerkings oor Openbaring as boek.

1.2 Die boek Openbaring: ontstaanstyd, aard en doel

Verskillende skrywers wys tereg op die onsekerheid oor die ontstaanstyd van Openbaring (bv Warden 1991; Court 1994:95 ev; Slater 1998). Tog lyk dit gerade om saam met die meeste ondersoekers aan die laaste jare van die

1 Prof J du Preez, Departement Praktiese Teologie en Missiologie, Fakulteit Teologie, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch.

regering van keiser Domitianus te dink, dit wil sê ongeveer 95 nC (vgl Du Rand 1990:187-199; Ulrichsen 1985).

Wat die aard van die boek betref, kan dit met 1:1-2 as uitgangspunt beskryf word as 'n apokalipties-profetiese verbondsboek aan die kerk van alle eeue, aan die skrywer Johannes geopenbaar deur middel van 'n reeks visioene wat hy as dramatiese vertellings weergee en in die vorm van 'n brief aan sewe van die destydse gemeentes in die Romeinse provinsie Asië gestuur het. (Vgl vir een en ander: Fiorenza 1985:168-170; Du Rand 1991(a):24-26; Du Preez 1981; 1996:69-72.) Die meeste van die geadresseerdes het as Christengelowiges op politieke, sosiaal-ekonomiese en godsdienstige gebied 'n krisissituasie beleef weens veronregting van die kant van die Romeinse staat sowel as van die kant van aggressiewe Judaïste. In so 'n situasie is hulle geloof kragtig getoets. Die boek wil gevolglik gelowige lesers help om as oorwinnaars uit die stryd te tree wat tussen die eerste en tweede koms van Christus tussen lig en duisternis woed. Daarom word die lesers deurentyd daarop gewys hoe God deur Christus en die Heilige Gees sy doel verwesenlik, sodat alles uiteindelik uitloop op 'n nuwe hemel en 'n nuwe aarde vir 'n verbondsvolk uit alle nasies (vgl Du Rand 1991; 1999:1769-1771). Hiervan moet God se volk volhardend met woord en daad getuig (vgl Bauckham 1995:163). So word die drie-enige God verheerlik, oor wie dit ten diepste in Openbaring gaan (Bauckham 1995:23 ev, 164; Meyer 1997:305-322; Du Preez 1999:91-93).

Binne hierdie unieke konteks kom die see op verskillende maniere in sommige van die Patmos-visioene ter sprake.

2. WAARSKYNNLIKE VERWYSINGS NA DIE SEE

2.1 "Soos die gedruis van baie waters"

(Openbaring 1:15; 14:2; 19:6)

In 'n eerste visioen kom die verheerlikte Seun van die Mens na Johannes in 'n glorieryke gedaante en gee hom opdrag om te skryf wat hy sien (1:10-16). Johannes hoor hom praat met 'n stem "soos die gedruis van baie waters" (ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν, v 15). 'n Mens word herinner aan die geruis van die heerlijkheid van God soos Esegieël dit in sy visioen in 43:2 gehoor het (Rist 1957:376; Aune 1997:97). Maar by Johannes kon die aanleidende oorsaak die gedruis van brekende branders wees wat hom op die eiland Patmos omring het (Groenewald 1986:41; Morris 1969:54). Dit is opvallend dat die *Apokalips van Abraham*, wat waarskynlik uit die eerste twee eeue nC dateer, in hoofstuk 17:1 die stem van God met baie waters sowel as met die

gedruis van die see vergelyk (OTP 1983:681, 696). Terwyl die siener van Patmos een Sondag daar op die strand staan, neem die Gees van God hom in besit (1:10). Alle bygeluide val weg. En die Gees laat die stem van die see vir Johannes oorslaan in die stem van die Seun van die Mens.

Nothing could be a more sublime description of majesty and authority than to compare the voice of a speaker with the roar of the ocean (Barnes 1949:53).

As 'n mens by Openbaring 1:15 aan die see mag dink, geld dieselfde vir 14:2 en 19:6, waar presies dieselfde vergelyking gebruik word. In 14:2 hoor Johannes hoe hemelinge in die hemelse troonsaal 'n nuwe lied sing, en hulle stem klink onder andere "soos die gedruis van baie waters." In 19:5-10 roep 'n stem vanuit die troon van God na gelowiges op aarde om Hom te prys. En dan hoor Johannes 'n geluid wat onder andere klink "soos die gedruis van baie waters" (v 6). Dis 'n menigte wat God prys omdat Hy nou openlik heers as Koning en die bruilof van die Lam laat kom.

In sowel 14:2 as 19:6 dien die bruisende watermassas (bes moontlik dan die see) om iets van die glorie weer te gee wat aan die Koning van alle eeue toekom.

2.2 Die baie waters waar die sedelose vrou bly (Openbaring 17:1)

Openbaring 17:1 tot 19:10 beskryf die oordeel oor die groot sedelose vrou wat "by (of op) baie waters" woon (ἐπὶ ὕδατων πολλῶν, v 1). Haar naam is Groot Babilon (v 5), waarskynlik 'n skuilnaam vir Rome (17:9-10; vgl Beauvery 1983). Volgens andere moet op grond van 'n gedeelte soos 11:8 eerder aan goddelose Jerusalem gedink word (Van der Waal 1981:291 ev; Beagley 1987). Die waters herinner aan Babel in Jeremia 51:13. Die Eufraat het deur die ou stad gevloei en 'n netwerk van waterkanale moes die voorspoed van die stad help verseker (Thompson 1980:753; Caird 1966:213). Thompson meen daar mag selfs 'n sinspeling wees op 'n mitologiese onderaardse oseaan wat die gewone strome vul. Wat Rome betref, het die Tiber deur die stad geloop en die toegang na die see was oop. Rome was trouens destyds aan die see geleë en die interpretasie van die waters as volke, stamme, nasies en tale (17:15) sowel as die gehuil van sakemanne en seemanne oor die val van die stad (18:11-19), dui daarop dat die stad nie net die afvallige godsdienstige, politieke en kulturele sentrum van destyds was nie, maar eweseer sy afvallige *ekonomiese* sentrum.

Indien bogenoemde uitleg korrek is, speel die fisiese see 'n besondere rol in die visioen van Openbaring 17:1-19:10. Dit geld des te meer as 'n mens met dié uitleggers kan saamstem wat meen dat, al sou Babilon in Johannes

se dae in Rome sy besondere gestalte gevind het, dit die menslike beskawing van alle tye in sy afvalligheid van God weergee: religieus, sosio-ekonomies, polities, kultureel (so ongeveer Hendriksen 1962:166-169; Morris 1969:150, 180). Die gebruik van die fisiese see word hiermee deurgaans in die opeenvolgende afvallige beskawings betrek, maar sonder dat die see self in Openbaring 17:1-19:10 negatief beoordeel word.

3. INDIREKTE VERWYSINGS NA DIE SEE

Daar is twee uitdrukkinge wat 'n mens sou kon noem indirekte (of miskien metaforiese) verwysings na die see. Hulle word gevind in Openbaring 4:6 en 15:2.

3.1 "Soos 'n see van glas ..." (Openbaring 4:6)

In Openbaring 4 sien Johannes 'n visioen van God op sy hemeltrou. Voor die troon sien hy iets wat in Grieks letterlik lees: "soos 'n see van glas soos kristal" (ὡς θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ, v 6). Destydse glas was gewoonlik donker en ondeurskynend. Glas soos kristal was dus kosbaar en duur. Met verwysing (onder andere) na Genesis 1:7 (waters bo die uitspanse) en na 2 Henog 3:33 verbind sommige uitleggers hierdie see met die Joodse siening van 'n hemelse oseaan bo die hemelgewelf (Charles 1956:1217; Beckwith 1967:500). Volgens 2 Henog (ook genoem die *Slawiese Apokalips van Henog*), wat waarskynlik laat in die eerste eeu na Christus geskryf is, vertel Henog hoe engele hom op die eerste hemel geplaas en hom 'n oseaan laat sien het wat veel groter as die aardse oseaan is (OTP 1983:91, 110).

Uitleggers soos Aune (1997:296) wys voorts daarop dat hier ook 'n herinnering aan die massiewe bronsbak met water in Salomo se tempel kan wees, in I Konings 7:23 letterlik "die see" genoem (ים), met moontlike kosmiese betekenis daaraan verbonde (vgl Gray 1970:189). Die kosmiese betekenis is egter baie twyfelagtig (Roubos 1972:46; Van Gelderen 1951:136). In 'n artikel oor Openbaring 4:6 en 15:2 behandel Böttrich (1995:5-15) verskeie ander voorgestelde agtergronde vir die beeld van die see van glas. Meer as een agtergrond kon meegespeel het. Niemand kan hier met sekerheid spreek nie. Hughes (1990:73) kan bes moontlik gelyk hê as hy sê:

The similitude here could well have been linked to the appearance of the expanse of the Aegean Sea viewed on a still, clear day from the hills of Patmos.

Mounce (1977:136) het ongetwyfeld gelyk waar hy verklaar dat die kristalsee met sy weerkaatsing van veelkleurige lig vanuit die troon, by die

siener van Patmos moes bewerk het wat hy noem “an unspeakably heightened sense of the transcendence and majesty of God” (vgl Thomas 1992:353). Dit is gevolglik moeilik te begrype hoe Caird (1966:65) die see van glas hier kan definieer as

the reservoir of evil out of which arises the monster (13:1) ... the barrier which the redeemed must pass in a new Exodus, if they are to win access to the promised land (15:2-3).

Dit hang minstens ten dele saam met sy siening dat Johannes die see in 'n ongunstige lig beskou.

3.2 “Soos 'n see van glas gemeng met vuur” (Openbaring 15:2)

'n Ander visioen wat ewe positief as 4:6 aan die see herinner, is die een van die erediens voor die troon van God in 15:2-4. Dit dien as magtige voorspel tot die aanbreek van die sewe laaste plaë in 15:5 tot 16:21. Johannes sien 'n skare wat oorwin het oor die godsryk se vyande (gesimboliseer deur die dier en sy beeld en die getal van sy naam). Die skare prys God deur die sing van die lied van Moses en die lied van die Lam (v 3). Hulle staan lofsingend met sifers van God in die hand, by iets wat letterlik volgens die oorspronklike Grieks lyk “soos 'n see van glas gemeng met vuur” (ὡς θάλασσαν ὑάλινην μεμιγμένην πυρὶ, v 2). Die eenvoudige vergelykende woordjie ὡς (soos) dien hier, soos elders in Openbaring (bv 4:6; 5:6; 6:6), om die geheimnisvolle aard, wat so tipies van apokaliptiese visioene is, te beklemtoon.

Lohmeyer (1953:130) meen die uitdrukking “gemeng met vuur,” wat in 4:6 ontbreek, kan op die naderende oordeel slaan. Aune (1998:870) meen dit verwys na die rivier(e) vol oordeelsvuur wat volgens sekere apokaliptiese literatuur uit die troon van God voortvloei (bv Dan 7:10; 1 Henog 14:19, 71:2; 3 Henog 18:19). Johannes sê self egter niks hiervan nie. Wel het hy in hoofstuk 4 weerligstrale uit die troon sien uitgaan, asook sewe vuurfakkels wat voor die troon brand as simbool van “die sewe geeste van God, die Heilige Gees” (v 5). Dit kan dus hierdie weerligstrale en vuurfakkels wees wat in die see van glas weerkaats. Dit dien in elk geval om die luisterrykheid van die hemelse toneel te verhoog (Mounce 1977:286).

Die hele visioen herinner verder ook sterk aan Israel se deurtog deur die Rooi See (Rietsee) vanuit Egipte op pad na Kanaän, toe hulle aan die ander kant van die see 'n loflied vir die Here gesing het (Eksodus 15:1-21). In Psalm 77:18-21 sing die digter van hierdie redding uit Egipte in terme van blitsende weerligstrale en dreunende donderwolke tydens die deurtog deur die see. Hier in Openbaring 15 word dit alles opgevang in 'n see van glas

met vuur gemeng. En soos in 4:6 spreek dit van die heiligheid, heerlikheid en majesteit van dié God wat kragtens sy genadeverbond sy volk bevry en sy vyande oorwin, sodat sy volk vir altyd sy lof kan besing (vgl Du Preez 1992(a):23-24, voetnoot 16).

4. DIREKTE VERWYSINGS NA DIE SEE

4.1 Die inhoud van die see loof God en die Lam (Openbaring 5:13)

Openbaring 4 en 5 beskryf die aangrypende visioen van God en die Lam in die hemelse troonsaal. In hoofstuk 4 word God beskryf en aanbid as die ewiglewende Skepper en Onderhouer van die heelal. Openbaring 5 beskryf die verlossing wat God bewerk deur die Lam wat waardig gevind word om die verseëelde boek van God se raadsplan vir kerk en wêreld oop te maak en in vervulling te laat gaan. Vanaf vers 9 bars 'n ongelooflike gejubel los. Vier lewende wesens (waarskynlik verteenwoordigers van die lewende skepping) en 24 ouderlinge (waarskynlik verteenwoordigers van die voltooide kerk) besing die Lam in 'n nuwe lied van verlossing. In verse 11-12 bring 'n ontelbare engeleskare lof aan die Lam. En dan hoor Johannes in vers 13 die ganse lewende skepping in die hemel, en op en in die aarde, en spesifiek ook *op en in die see*, hierdie lofwoord uitjubel:

Aan Hom wat op die troon sit en aan die Lam
die lof en die eer
en die heerlikheid en die krag
tot in alle ewigheid.

Die ganse skepping, met insluiting van wat op en in die see is, word hier één groot lofsang tot eer van die Skepper, Herskepper en Heiligmaker. Johannes sien en hoor hier visioenêr die diepste Nuwe-Testamentiese vervulling van die oproepe van eeue vantevore aan alle lewende wesens op land, en op en in die see, om tot eer van Jahwe 'n nuwe lied te sing oor sy wonderdade van verlossing en vernuwung (bv Psalm 96:11; 98:7; 148:7; Jesaja 42:10).

4.2 See en land saam beskerm (Openbaring 7:1-3)

Openbaring 7:1-3 vorm die inleiding tot die eerste van twee tussengesigte tussen die sesde en sewende seël. Die tussengesigte gee die antwoord op die vraag waarmee hoofstuk 6 eindig, naamlik wie in die oordeelsdag kan bestaan (vgl Hadorn 1928:89). Johannes hoor 'n engel roep na vier ander engele aan wie mag gegee is om land en see op God se bevel te tref. Hy

gebied hulle om nie die land en see en bome met die vier oordeelswinde te tref voordat die dienaars van God met die seël van die lewende God gemerk is nie. Dit gaan hier om die beskerming van die leefwêreld van die mens ter wille van die koms van die koninkryk van God. En van dié leefwêreld vorm die see 'n integrale deel. Alle verderwende oordele oor land en see word in laaste instansie deur God self beheer. Ook die tydstip waarop hulle toegelaat word om te opereer (Greijsdanus 1938:133).

4.3 Die see saam met die res van die skepping getref (Openbaring 8:6-13; 16:1-9)

Die oopmaak van die sewende seël (hfst 8) lui 'n stilte in waarop 'n nuwe reeks oordele volg wat deur sewe engele met sewe trompette aangekondig word. Die eerste oordeel tref 'n derde van die land en sy bome en al die gras (v 7); die tweede tref 'n derde van die see: seediere en skepe (v 8-9); die derde tref 'n derde van die riviere en waterbronne op land (v 10); die vierde 'n derde van die hemelliggame (v 12).

Hoofstuk 16 beskryf hoe sewe engele sewe bakke van goddelike oordele oor die aarde uitgooi. Dit is 'n soort geïntensiverende parallel van die trompette van oordeel in hoofstuk 8. So tref die derde engel se bak nie net 'n derde van die land se water soos in hoofstuk 8 nie, maar *al* die water (v 4). Wat die see betref, word nou die hele see getref (v 3) en nie net 'n derde soos in hoofstuk 8 nie. Die punt wat met die oog op ons ondersoek hier na vore kom, is dit: wanneer God se oordele die aarde tref, word die see nie vir die oordeel uitgesonder nie. Die oordeel van God gaan ook hier oor die mens se hele leefwêreld: land én see. Albei ly onder die afvalligheid van aardbewoners wat weier om hulle te laat bekeer (9:20-21; 16:11). Die bedoeling van die plaë van Openbaring 8, 9 en 16 is in hoofsaak soos Bauckham (1995:20) dit stel, "to evoke and to explore the meaning of the divine judgment which is impending on the suffering world."

4.4 God die Skepper en Regeerder van die see (Openbaring 10:2,5-6; 14:6-7)

In Openbaring 10 sien Johannes in 'n visioen 'n sterk, glinsterende engel met sy regtervoet op die see en sy linkervoet op die land (v 1-2). Dir dui sy heerskappy in Naam van God oor albei aan. As hy met sy geweldige stem (v 3) in vers 6 uitroep dat daar geen uitstel meer sal wees van die dinge wat oor die aarde gaan kom nie, bevestig hy dit met 'n eed met 'n ongheweg hand by God

wat tot in alle ewigheid lewe, wat die hemel en wat daarin is, die land en wat daarop is, *die see en wat daarin is*, geskep het.²

Aune (1998:565) noem vers 6 'n variant van 'n ou Israelitiese kultiese formule wat in verskeie liturgiese kontekste voorkom (bv Eksodus 20:11; Nehemia 9:6; Psalm 146:6; Handeling 4:24, 14:15). Dit beklemtoon volgens hom die bewoners van elke sektor van die kosmos. Maar uit die wyse waarop die woonplekke (hemel, aarde, see) in Openbaring saam met hulle bewoners genoem word, sou 'n mens eerder kon aflei dat woonplekke en hulle bewoners as een organiese geheel gelyke klem ontvang. Die belangrike punt is dat ook die fisiese see moet help uitdrukking gee aan die feit dat God die Skepper is van die heelal (hemel, land, see) en dat Hy as sodanig teenoor alle teenstand sy plan tot heil van sy getroue volgelinge sal voleindig (v 7-11).

Openbaring 14:6-7 bevat 'n visioen van 'n engel met 'n "ewige ewangelie" (εὐαγγέλιον αἰώνιον) om aan alle aardbewoners te verkondig. Dit geskied in 'n tyd swanger van die oordele van God (v 8-11). Die engel roep gevolglik almal op om sonder versuim God te vrees en te eer en te aanbid "wat die hemel en die aarde, *die see* en die waterbronne gemaak het" (v 7). Wanneer die aardbewoners hiermee opgeroep word om God te eer óók as Skepper van die see, herinner dit onmiddellik aan die beskrywing van die see as geïntegreerde deel van die oorspronklike goeie skepping van God in Genesis 1:9-10 (vgl Gispén 1974:56; Westermann 1974:60-64; Mathews 1996:151). Met verwysing na Genesis 1:31, dat alles wat God geskape het, "*baie goed*" was, verklaar Ryle (1914:22) lank gelede reeds tereg:

The Divine approval of the material universe constitutes one of the most instructive traits of the Hebrew cosmogony. According to it, matter is not something hostile to God, independent of Him, or inherently evil, but made by Him, ordered by Him, good in itself, and good in its relation to the purpose and plan of the Creator.

Die Skepper van hemelruim en land en see moet met eerbied gedien word, nie net omdat Hy Skepper van hierdie dinge is nie, maar ook omdat Hy juis *hierdie* dinge geskape het.

- 2 Alhoewel die kursiefgedrukte sinsnede van vers 6 in sommige ou Griekse manuskripte ontbreek (bv in kodeks Sinaiticus), staan dit tekskrities sterk genoeg om gehandhaaf te kan bly. Dit verskyn byvoorbeeld in een van die heel oudste Griekse papyri, naamlik P⁴⁷ uit die derde eeu. In sy bespreking van die tekskritiese gegewens praat Metzger (1971:745) selfs van "the predominant weight of the external evidence." Afgesien hiervan pas die sinsnede voortreflik in die konteks: hemel, land en see figureer naamlik vóór sowel as ná vers 6 (kyk v 1-2, 5, 8). Die betrokke sinsnede verskyn deurgaans in Griekse uitgawes en vertalings van die Nuwe Testament.

4.5 See en land teen woede van die bose gewaarsku (Openbaring 12:12,18)

Openbaring 12 beskryf die visioen van die vergeefse stryd van die draak (die duiwel, v 9) teen die vrou (waarskynlik die kerk van alle eeue) en haar kind (Christus). Die visioen kom in drie taferele wat elkeen vanuit 'n eie besondere gesigspunt die tyd tussen die eerste en tweede koms van Christus weerspieël. Hulle loop dus eintlik parallel: 12:1-6; 12:7-12 en 12:13-17 of 18 (Du Preez 1979:105). Van belang vir die huidige ondersoek is vers 12(b) in die middelstuk, waarin 'n stem vanuit die hemel die aarde (land) en see toeroep: "Wee *die land en die see*, want die duiwel het na julle neergedaal met groot woede, want hy weet hy het min tyd." Land en see dien hier eenvoudig as uitdrukking vir die hele woonwêreld van die mens, waar die bose in die tussentyd kom soek wie hy kan verslind (1 Petrus 5:8-9; vgl Franzmann 1976:89-90). Die stryd teen Christus en sy kerk soos in hoofstuk 12 uiteengesit, word in verdere visioene in hoofstuk 13 beskryf.

Openbaring 12:18 is in dié verband interessant en ter sake. Dit vorm naamlik 'n soort oorgang van hoofstuk 12 na hoofstuk 13. Die beste Griekse manuskripte lees die werkwoord in die derde persoon: ἐστάθη – "en hy [dws die draak] het gaan staan." Waar? Op die seestrand (letterlik: "op die sand van die see": ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης). 'n Mens sou kon sê hy het *tussen* land en see gaan staan om sy bose werk teen see en land (v 12!) te gaan verrig. Hy wil as 't ware 'n ondiër uit elk van hierdie twee lewensterreine te voorskyn roep. Hieroor meer in die volgende paragraaf.

4.6 'n Diër uit die see – en uit die aarde (Openbaring 13:1-18)

4.6.1 Moontlike godsdienshistoriese agtergrond?

Openbaring 13:1-18 bevat die visioene van twee diere: een uit die see (v 1-10) en een uit die aarde (v 11-18). Met tien horings op sewe koppe vol godslasterlike name en deur die Satan geïnspireer en bemagtig (v 1-2), is hierdie eerste diër (θῆριον) 'n skrikwekkende ondiër. Die diër uit die aarde (land) lyk met sy twee horings minder skrikwekkend. Hy is egter nie minder gevaarlik nie, want hy praat soos 'n draak, oefen al die gesag van die eerste diër namens hom uit (v 11-12), dwing die aardbewoners om die eerste diër te aanbid, en mislei hulle deur sy wondertekens.

Baie uitleggers (bv Charles, Beckwith, Caird, Aune) meen dat hierdie twee visioene sinspeel op 'n ou Joodse tradisie van twee monsters waarvan

een (Leviatan) die see bewoon, en die ander (Behemot) die land. Visser (1965:135) wys daarop dat hierdie tradisie tot vandag toe 'n groot rol in Joodse toekomsverwagtinge speel. Volgens Gunkel (1921:360-361) kan dit teruggevoer word tot by die Babiloniese chaosmonster Tiamat. Aune (1998:732) sien dit eerder as die invloed van Kanaänitiese mitologie op die godsdiens van ou Israel (vgl ook studies soos dié van Day 1985, en Kloos 1986, oor vermeende Kanaänitiese invloed op Israel se godsdiens). Hierteenoor sê Mounce (1977:258) Johannes bou nie doelbewus op die mitologie van sy tyd nie. Hy gebruik enige apokaliptiese beeldspraak vir sy doel. Bowendien is die dier uit die aarde in Johannes se visioen 'n herout van die een uit die see, wat nie die geval in die oorspronklike mitologie is nie (Visser 1965:135; Beckwith 1967:409).

4.6.2 Die dier uit die see en uit die aarde histories geïdentifiseer

In terme van vervulling dink die meeste uitleggers aan die dier uit die see as die Romeinse ryk van Johannes se tyd (bv Swete 1908:161; Charles 1956:345; Du Rand 1999:1791). Histories gesproke word die dier nog nader geïdentifiseer as die Romeinse goewerneur (prokurator) wat die Romeinse keiser verteenwoordig het deur elke jaar die provinsie Asië per skip te besoek. So het hy as 't ware "uit die see" aangekom (Caird 1966:162; Aune 1998:733). Wanneer Klein-Asiërs aan Rome gedink het, sê Visser (1965:128), het hulle aan die see gedink, omdat Rome veel makliker per see as per land bereikbaar was. Sommige kommentatore sien die Romeinse ryk as 'n voorlopige openbaring van die kwade wat eindelik ten volle in die antichris vergestalt sal word (bv Swete 1908:137; Morris 1969:165).

Diegene wat in die eerste dier 'n beliggaming van die Romeinse ryk sien, verbind ook die tweede dier ten nouste hiermee. Hulle meen sy opkoms uit die aarde (land) dui op 'n mag wat uit die provinsie Asië self opkom; 'n produk van die Asiatiese stede (bv Bousset 1966:366; Visser 1965:135; Mounce 1977:268). "Aarde" of land word hier dus geografies geïnterpreteer en nie simbolies van die sondige en duiwelse, soos byvoorbeeld Greijdanus (1938:211-212) waarskynlik ten onregte met verwysing na gedeeltes soos Filippense 3:18-20 en Jakobus 3:14-15 doen nie. Die dier uit die aarde word dan verstaan as 'n mag wat óf gesetel was in die sogenaamde *commune Asiae*, 'n provinsiale raad van verteenwoordigers uit die belangrikste stede, wat die keiserverering namens Rome op die plaaslike bevolking kon afdwing (so bv Caird 1966:171), óf dit was gesetel in die priesterschap van die keiserkultus in Klein-Asië (bv Bousset 1966:366; Moffat 1961:432). Sommige noem albei moontlikhede (bv Beckwith 1967:409; Mounce 1977:259).

4.6.3 Die see waaruit die eerste dier kom

Wat spesifiek die *see* betref waaruit die eerste dier opkom, dink talle uitleggers onder andere aan die onrustige volkerewêreld (Greijsdanus 1938: 205; Frey 1953:124; Visser 1965:128). 'n Mens sou so iets byvoorbeeld uit Openbaring 17:15 kon aflei, en uit Daniël se visioen in Daniël 7 (vgl v 3 mer v 17). Erdman (1936:112) sien die see as simbool van versteurde en stormagtige sosiale en politieke toestande waaruit tirannie gemaklik ontstaan. Dog Mounce (1977:249) meen dit is te betwyfel of aan die see so 'n sterk teologiese betekenis geheg moet word. Tog sê hy daarby die antieke wêreld het die see oor die algemeen met boosheid assosieer, sodat dit heeltemal gepas sou wees as die laaste groot vyand van God se volk uit so 'n "reservoir of chaos" tevoorskyn sou kom.

Elders in Openbaring kom die dier uit die *afgrond*: ἐκ τῆς ὄβυσσοῦ (11:7; 17:8), dit wil sê uit die verblyfplek van bose geeste (9:1-11), met as koning die engel van die *afgrond*, in Hebreeus genoem *Abaddon* (verderf) en in Grieks *Apollion*, verderwer (v 11). Om sodanige redes verstaan uitleggers soos Roloff (1993:235) die see as die deurgang na die afgrond vol boosheid: "the sinister border region to the underworld, the demonic, which offered a hiding place to powers threatening the earth." Ander vereenselwig eenvoudig die see in 13:1 met die afgrond van 11:7 en 17:8 en verklaar dit as simbool van die bose en van chaos (bv Gunkel 1921:360 e v; Collins 1976:170; Pohl 1974:122).

Beckwith (1967:633) meen egter tereg dat, al is die *dier* van 13:1 met dié van 11:7 te vereenselwig, dit nog nie beteken dat die see as deurgang na die bose afgrond beskou kan word, of selfs daarmee vereenselwig kan word nie (vgl ook Düsterdieck 1887:554 en Bousset 1966:358). 'n Mens het hier met twee verskillende visioene in verband met dieselfde dier (antichris) te doen. In die visioen waar die dier met die afgrond (ὄβυσσοῦ) verbind word (11:7; vgl 17:8), dui dit op die dier se bose *oorsprong* en die bose *gees* waarmee dit besiel is. In die visioen waar die dier met die see in verbinding staan (13:1), dui die see eerder op die *leefwêreld* waarbinne die dier opereer, sonder om hiermee die leefwêreld as sodanig te demoniseer, soos reeds in paragraaf 4.5 in verband met 12:12 en 12:18 aangetoon.

Omdat dit in hierdie artikel om die rol van die see in die Patmosvisioene gaan, is dit belangrik om ook op die volgende te wys:

Eerstens: aangesien die eerste dier (antichris) uit die see opkom en die tweede (vals profeet) uit die land, maak dit van see en land 'n geografiese eenheid net soos wat die twee diere 'n geesteseenheid vorm. Land en see is hier eenvoudig die gesamentlike aanduiding van die *werkterrein* van die

bose, sonder om óf die see óf die land óf albei saam met die diere as boos te kwalifiseer, óf om hulle as simbole van boosheid te verklaar. Teen die agtergrond van Daniël se visioen in Daniël 7, waarmee Openbaring 13 sterk raakpunte vertoon, sou 'n mens kan sê dat see en land selfs as wisseltermen kan dien om dieselfde werklikheid uit te druk. Dieselfde vier diere wat Daniël naamlik in sy visioen uit die see sien opkom (v 3), kom volgens die verklaring daarvan in vers 17 uit die aarde uit op (vgl Heaton 1964:186; Leupold 1969:317; Helberg 1994:82).

Tweedens: oral waar in Openbaring eksplisiet van see en land gepraat word, word hulle as "gelykes" verstaan en behandel (par 4:1-5). In Openbaring 5:13 loof land en see en hulle inwoners vir God saam met die hemelinge. God is Skepper en Regeerder van albei (10:1-11; 14:6-7). As een beskerm word, dan ook die ander (7:1). As een ly, dan ook die ander (8:7-11; 16:1-4). As die een gewaarsku word oor wat oor hom gaan kom, dan ook die ander. Die wee-roep van 'n stem uit die hemel tot 'n gepersonifieerde land en see (12:12) is 'n simpatieke waarskuwingsroep tot albei, omdat die duiwel na hulle neergedaal het om alles sover moontlik te gaan "beduiwel."

Derdens: dit tref 'n mens dat die boek Openbaring, wat so sterk in die teken van die einde staan, waarsku dat daar 'n tyd kom waarin God diegene sal verniel wat die aarde verniel (διαφθείραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν, 11:18). Hierdie uitspraak vorm deel van die finale oordeelsaankondiging soos deur die engel met die sewende trompet uitgeroep (11:15-19). "Aarde" is hier volgens Aune (1998:645) 'n metonimie vir die mense op aarde (vgl ook Van Hartingsveld 1984:59). Maar mag die fisiese aarde werklik uitgesluit word? Franzmann (1976:83) praat hier baie waarskynlik tereg van God

who will deal destructively with the satanic rearguard action of those powers who refuse to worship the Creator (cf. 14:7) but are bent on destroying the earth which He created and called very good ... (vgl Keulers 1956:324; Van der Waal 1981:227; Du Preez 1992:149-150).

En kragtens die eenheid van land en see as woonwêreld van die mens (7:1-3; 10:2; 12:12; 14:7; 16:1-4; vgl Genesis 1:10; Eksodus 20:11), geld dié waarskuwende woord net so sterk van die see as van die land.

4.7 Die see gee sy dooies terug (Openbaring 20:13)

Die gedeelte wat hier ter sprake is, naamlik Openbaring 20:13, vorm deel van 'n visioen van die laaste oordeel voor die troon van God (20:11-15). Al die gestorwenes staan voor Hom om volgens hulle werke geoordeel te word. Johannes sien hoe die see al sy dooies teruggee, net soos wat die dood en die

doderyk hulle dooies teruggee. Soos in Openbaring 6:8 word die dood (Θάνατος) en die doderyk (ᾄης) hier as persoonlikhede voorgestel wat iets kan doen. Hier in 20:13 gee hulle alle dooies by wyse van spreke aan God terug. Die see doen dieselfde. Moontlik word die see hier spesiaal genoem omdat mense wat op see omgekom het, sonder graf was (Groenewald 1986:206). Die bedoeling is in elk geval, soos Mounce (1977:366) tereg meen, om die universele reikwydte van die goddelike oordeel aan te dui en te beklemtoon.

Visser (1965:246-247) sê dit is wel merkwaardig dat Johannes die see in verband met die teruggee van die gestorwenes noem en nie die aarde ook nie, maar wel die dood en doderyk. Hy meen een van die redes vir dié besondere saamgroepering kan wees dat die see saam met die dood en die doderyk vir Johannes tot "de sfeer van het antigoddelike" behoort. Hierteenoor sou 'n mens eerstens kon opmerk dat dit darem baie opvallend is dat Johannes sien hoe die antigoddelike "tweelingbroers" Dood en Doderyk in die poel van vuur gegooi word (v 14), maar van 'n oordeel oor die see word hier niks gerep nie. Tweedens is in paragraaf 4.6 reeds daarop gewys dat Johannes 'n dier uit die see sien opkom (13:1), maar óók een uit die aarde (13:11), sodat land en see moeilik teenoor mekaar gestel kan word soos wat 'n mens goed teenoor sleg stel.

4.8 'n Nuwe hemel en 'n nuwe aarde sonder see (21:1)

4.8.1 Konteks

Openbaring 21:1-8 is 'n inleidende samevatting van Johannes se finale visioen van vernuwing en heil (21:1-22:5). Die visioen as geheel kan beskryf word as die Verbondsgod van ou Israel se voltooiing van sy universele koninkryk: "Kyk, Ek maak alles nuut!" (21:5). Openbaring 21:1 bevat die eerste rwee sinne van die aangrypende inleiding:

Toe het ek 'n nuwe hemel en 'n nuwe aarde gesien, want die eerste hemel en die eerste aarde het verdwyn. *En die see is daar nie meer nie* (καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι).

Die eerste hemel en aarde (dws die skepping) verdwyn nie in dié sin dat dit totaal vernietig word en 'n ander skepping die plek daarvan neem nie (Alford 1903:736). Die *καὶ* van vers 5 dui eerder op die kwalitatiewe vernuwing van die éérste skepping. Dit spreek van eskatologiese verlossing en volkomenheid (Fiorenza 1985:80); van alles wat by die heilstyd pas soos deur Christus vir die wêreld verwerf (Van der Waal 1981:357). Dit spreek van 'n morele reiniging van die wêreld wat weens die innige band tussen die morele en fisiese aspekte daarvan, ook 'n fisiese vernuwing van sodanige omvang vereis dat dit 'n nuwe skepping genoem kan word (Davids 1996:781).

4.8.2 Teks-interpretasie

Beckwith (1967:750) vermeld die siening waarvolgens die uitspraak oor die see se afwesigheid parallel sou loop met die uitspraak oor die verdwyn van die eerste hemel en aarde. Dit sou dan beteken dat Johannes hiermee nog niks gesê het oor enige afwesigheid van die see in die *nuwe* wêreld nie. Skybnbaar volg ook Hendriksen (1962:199) hierdie siening waar hy skryf: "The heaven and the earth as *they now are* shall vanish" (my kursivering). Hierteenoor stel Beckwith dat 'n mens sou verwag dat die laaste sin dan eerder moet lees: "En die *eerste* see *was* daar nie meer nie." Maar soos dit nou daar staan, lyk dit of Johannes eenvoudig bedoel dat die *nuwe* aarde geen see bevat nie. So verstaan byna alle uitleggers dit, hoewel hulle sterk verskil oor wat Johannes hier met see bedoel.

In 20:13 sien Johannes hoe die see by die laaste oordeel sy "laaste funksie" vervul: om die dooies wat in hom is terug te gee met die oog op die finale oordeel (Swete 1908:275). Hierna verdwyn dit saam met die eerste aarde en hemel. Die see word die eerste in 'n ry van talle dinge wat volgens Johannes se visioen in die finale bedeling nie meer sal bestaan nie. Die ander dinge is: trane, dood, leed, smart, pyn (21:4), tempel (21:22), son, maan, lamp (21:23; 22:5); nag (21:25; 22:5); geslote deure (21:25); toegang vir ongereddes (21:8,27); siekte (22:2) en vervloeking – 22:4 (Pohl 1974: 304).

Die hoogs simboliese karakter van 'n apokaliptiese boek soos Openbaring moet 'n mens versigtig maak om bloot fisies (kosmies) oor Johannes se merkwaardige uitspraak aangaande die see te dink. Van der Waal (1981: 358) wys dan ook daarop dat uitleggers dit meesal "roerend eens" is dat dit hier om beeldspraak gaan (vgl Heide 1997:37-56). Uitgaande van die gedagte dat die verdwyning van die see die verdwyning van onnodige skeiding tussen mense suggereer, noem byvoorbeeld Torrance (1959:145) Johannes se see-uitspraak in 21:1 "a profound word about the new humanity" (vgl ook Boring 1989:21).

Teenoor so 'n simboliese verstaan van die see in 21:1 merk Lenski (1957:615) op dat as die see hier simbolies verstaan moet word, dan tog ook hemel en aarde wat saam met die see genoem word. Hy sê dit kan nie. Die vraag is egter of 'n mens met sulke streng logika ten opsigte van 'n *visioen* mag redeneer. Gaan dit hier werklik om 'n of-of-situasie: óf alles letterlik, óf alles simbolies? Is iets van albei nie by elkeen (hemel, aarde, see) moontlik nie? In dié verband bevredig die standpunt van Hadorn (1928:204) ierwar meer as dié van Torrance as hy sê Johannes se uitspraak moenie tot teorieë lei oor hoe die nuwe aardoppervlakte sal lyk nie, want dit gaan om

mêr as dit, deurdat geregtigheid in hemel en op aarde tot sy reg kom (vgl ook Krodel 1989:344).

4.8.3 Waarom geen see meer nie?

Op die vraag wáárom die see (wat meer as 70% van die aarde se oppervlakte beslaan – Albertyn 1976:80) in Johannes se eindvisioen skynbaar geen plek kry nie, selfs nie in vernieude vorm nie, word verskillende antwoorde gegee.

Sommige meen die ou-wêreldse mens se blote vrees vir die see kon hier 'n rol gespeel het. Met verwysing na Horatius sê Swete (1908:275) dat om destyds sonder goeie rede op see te gegaan het, as 'n uitdaging aan die gode gesien is. Met verwysing na Openbaring 21:1 sê Oosterhoff (1994:85) dat die see vir die Israeliet altyd 'n dreigende mag gebly het, "waardoor het wel als een verademing moet zijn gevoeld, dat eens de zee niet meer zal zijn" (vgl Kraft 1974:263).

Uitleggers soos Charles (1959:204-205) wys daarop dat reeds die *Testament van Levi* (tweede eeu vC) in 4.1 praat van waters wat gaan opdroog tydens die oordeel van God oor die mensdom (vgl OTP 1983:789). Soortgelyke uitsprake kom voor in die *Sibellynse Orakels* (tweede eeu vC – sewende eeu nC), byvoorbeeld in 5:447 (OTP 1983:403). Volgens hoofstuk 10:6 van 'n geskrif uit die eerste eeu nC, naamlik die *Hemelvaart van Moses* (ook genoem *Testament van Moses*), gaan die see tydens die oordeel van God na die afgrond retireer en sal die riviere verdwyn (OTP 1983:932).³

Charles (1959:205) meen dergelyke uitsprake kan in 'n sekere sin dalk onbewustelik heenwys na die see se mitologiese verbinding met die Babiloniese skeppingsmite waarvolgens die see as die watermonster Tiamat die spesiale teenstander van die gode is. Hy sê die Johannese uitspraak aangaande die see mag die gevolg wees van sulke negatiewe assosiasies waarmee dit verbind word (vgl ook Poot 1967:223; Deutsch 1987:115-116; Du Rand 1999:1804). In paragraaf 4.6.2 is gesien hoedat sommige ondersoekers die see met die verdrukkende Romeinse ryk assosieer, terwyl in paragraaf 4.6.3 aangetoon is dat andere die see selfs met die bese onderwêreld vereenselwig: "the nether reservoir of evil" (Caird 1966:161); "le symbol du mal" (Boismard 1959:83; vgl Lohse 1976:107; Reddish 1994:1346); verblyfplek van die draak, die Satan. By Collins (1976:227) word, met verwysing na Openbaring 21:1 en die *Hemelvaart van Moses* 10:1, Satan en see

3 Interessantheidshalwe word 'n sekere siening in moderne wetenskaplike kringe hier vermeld, dat die son naamlik oor 5000 miljoen jaar (!) sal begin uitsit om 'n rooierus te word, en dat in dié proses die see sal kook en verdamp (Joubert 1998:75).

sels sinoniem. Soos die een, sal ook die ander verdwyn. (Die *Hemelvaart van Moses* praat in 10:1 egter net van die duiwel wat tot sy einde kom – OTP 1983:931.)

Bousset (1966:443) suggereer dat die verskillende uitsprake oor die verdwyning van die see in Israelitiese literatuur (soos bv die reeds genoemde *Testament van Levi*) deels die vrug mag wees van wat hy noem “agrариссhe Neigungen.” Dit kom daarop neer dat Israel as landbouvolk ’n soort afkeer van die see gehad het (vgl Prigent 1981:325).

Sommige uitleggers verwys na die onrustige, woelende see as beeld van ’n goddelose mensdom (Jes 57:20), wat in die nuwe wêreld geen plek sal hê nie (Morris 1969:243; Hailey: 1979:283).

Andere meen die afwesigheid van die see in Openbaring 21 kan saamhang met die gedagte dat die see ’n skeidingmaker tussen lande en volkere is (Swete 1908:276; Greijdanus 1938:316; Hughes 1990:222). Enkeles hou rekening met ’n moontlike eg persoonlike element in dié verband. Dit was die see wat Johannes op die eilandjie Patmos van die aantal klein Christengemeentes op die vasteland geskei het. Dit laat Swete (1908:275) opmerk:

St. John, an exile in seagirt Patmos, regarded with no favour the element which mounted guard over his prison, and parted him from the Churches of Asia.

Kyk ’n mens terug op die redes wat vir die verdwyning van die see gegee word, moet op die volgende gewys word:

In die eerste plek word nie een van die genoemde redes deur Johannes self verskaf nie. Hulle berus slegs op vermoedens. Johannes self konstateer bloor met ’n minimum woorde die verdwyning van die see. Daarby het die ondersoek, soos in paragrawe 2.1 tot 4.7 vervat, aangetoon dat Johannes hom nêrens enigsins eksplisiet negatief aangaande die see uitspreek nie. Intendeel word na die see saam met die land (aarde) verwys as geïntegreerde deel van God se skepping (10:5; 14:7), as integrale deel van die mens se woonwêreld (7:1-3; 12:12) wat saam met die res van die skepping aan God lof moet toebing (5:13). Daar behoort dus in die lig van bogenoemde meer ag geslaan te word op die waarskuwing van De Moor (1976:930) teen wat hy noem “a deplorable tendency to over-estimate the indebtedness of the Israelites to the Canaanites”, asof Israel deurgaan hulle negatiewe siening van die see gedeel het.

Tweedens: ten spyte van ’n negatiewe siening van die see by talle oud-Oosterse kulture, is daar volgens sommige oorlewerings ook sekere goeie gode wat die fonteine en riviere as lewenswater vir die mens uit die onderaardse see laat ontspring (Reymond 1962:1550).

Derdens: wanneer Bousset suggereer dat Israel se landboukundige georiënteerdheid tot Johannes se visioen van die see se verdwyning kon bydra, sou 'n mens seker met goeie reg daarop kon wys dat die boereprofeet Amos minstens vier maal van die see in sy profesieë gebruik maak (5:8; 8:12; 9:3,6) en moontlik selfs 'n vyfde en sesde keer (5:24; 6:12), sonder om een maal in negatiewe sin daarna te verwys (vgl Du Preez 2000).

Vra 'n mens nog steeds waarom dan geen see in die nuwe wêreld nie, sou seker met goeie reg daarop gewys mag word dat volgens Johannes se eindvisioen van die nuwe wêreld, ook vir ander goeie skeppinge soos son en maan nie meer plek sal wees nie (21:23). 'n Mens sou egter ook daarop kon wys dat, as Johannes in Openbaring 17:15 met die waters (τὰ ὕδατα) die see bedoel (vgl par 2.2), dit die enigste plek in Openbaring sou wees waar hy self aan die fisiese see direk 'n simboliese betekenis gee, naamlik "volke en menigtes en nasies en tale". Die see sou dan in hierdie sin verdwyn, naamlik as simbool van die volkerewêreld in sy verwarrende kulturele, sosio-ekonomiese, politieke en religieuse gang voor die finale koms van Christus. In die nuwe wêreld sal immers van 'n volkerewêreld in dié sin nie meer sprake wees nie. Slegs van nasies wat leef in die lig van die nuwe Jerusalem (21:24). As dít Johannes se bedoeling sou wees met sy uitspraak aangaande die see se afwesigheid in die nuwe wêreld, sou hy ook hiermee niks eksplisiet negatief ten opsigte van die fisiese see gesê het nie.

5. SLOTBESKOUING

By die inleidende paragraaf 1.2 is opgemerk dat Openbaring alle gelowiges oproep om in die strydvolle tussentyd volhardend met woord en daad van die komende Drie-enige God te getuig, om wie se verheerliking dit ten diepste in dié boek gaan. In die loop van die studie is gesien dat Openbaring God teken as die Een wat alles geskape het (4:11): hemel, aarde, see (10:6; 14:7).

Wat die see betref, is aangetoon dat nóg die vier waarskynlike verwysings na die see (paragraaf 2), nóg die twee indirektes (paragraaf 3), nóg die reeks direkte verwysings daarna (paragraaf 4), implisiet of eksplisiet negatief geïnterpreteer mag word in die sin dat dit antigoddelike magte sou simboliseer. Die Skepper-God word gevolglik ook hierin verheerlik dat daar gedurende die hele tussentyd respekvol teenoor sy skepping, en met name teenoor die see, opgetree behoort te word. Wanneer Moltmann (1993:21) versoek dat daar eerder in terme van "God se skepping" as in terme van die "natuur" gedink word en Van den Brom (1998:433-450) bepleit dat daar meer teosentries-ekologies oor die skepping gedink sal word, geld dit, wat Openbaring betref, vir die huidige bedeling net so seer van die see as van enige ander deel van God se skepping.

Dat God die Skepper van die see is, is 'n geïntegreerde deel van die "ewige blye boodskap" wat tot in die mees apokaliptiese tye aan alle aardbewoners verkondig moet word. Wanneer die engel van Openbaring 14:7 gevolglik die mensheid dringend oproep om God met ontsag te dien en Hom te aanbid wat ook die see gemaak het, sal een aspek van ware verering van God dan ook dít moet wees, dat reggesinde aardbewoners met nuwe oë na die see as skeppingswonder sal kyk en dit as sodanig sal behandel.

God duld nie die mens se vernieling van sy skepping nie (11:18). Hemel, aarde en see moet Hom kan loof soos Johannes hulle in sy troonvisioen sien doen (5:13). Wat spesifiek die see betref: Is dit nie opvallend dat Johannes tweemaal in visioene van die hemel 'n vloer voor die troon van God uitgesprei sien wat hom aan 'n spieëlgladde see herinner nie (4:6; 15:2)? God alleen het die reg om 'n stuk skepping soos die aardse see vir sy eie doel by geleentheid in 'n rampgebied te omskep (8:8-9; 16:3). Maar die see word nooit hiervoor uitgesonder nie. Land, see en hemelruim ly sáám weens die onbekeerlikheid van die aardbewoners (8:6-12; 9:21; 16:1-4, 8-9). Land en see ly sáám onder demoniese aktiwiteite (12:12,18; 13:1,11). God alleen kan, as Hy wil, die huidige see aan die einde van die tye laat verdwyn (21:1). Maar Openbaring gee nêrens 'n aanduiding dat dit sal geskied omdat allerlei bese assosiasies in die tussentyd aan die see gekleef het nie. Bowendien het ons vroeër reeds aangedui dat die uitspraak in 21:1 sterk simbolies bedoel mag wees, veral in samehang met 17:15 (paragraaf 4.8.3), sodat hier nie noodwendig van die verdwyning van die fisiese see sprake is nie. Vir Openbaring is die see saam met die land die woonwêreld van die mens (7:1-3; 10:1-7; 12:12; 13:1,11; 14:7) waar God gedien moet word.

In soverre as wat dit van die mens afhang, en insonderheid van die volk van God, moet die see in die tyd tussen die eerste en tweede koms van Christus toegelaat word om saam met die res van die skepping op sy eie unieke manier 'n vingerwysing te wees na die komende nuwe skepping. Al deinend, golwend en bruisend moet dit die Skepper en Vernuer van alle dinge saam met die res van die skepping loof. Totdat Hy kom.

*Son én sterre, see én land
prys U, Ewige en Sterke ...⁴*

4 Uit Gesang 23:1. *Psalms. Gesange*. Kaapstad: NGK-uitgewers, 1978.

BIBLIOGRAFIE

ALBERTYN C F (red)

1976. Oseaan, 80-81; See en seebesoedeling, 673-675, in: *Ensiklopedie van die wêreld VIII*. Stellenbosch: CF Albertyn.

ALFORD H

1903. *The Greek Testament IV*. Cambridge: Daron, Bell & Co.

AUNE DAVID E

1997, 1998. *Revelation 1-5; Revelation 6-16*. Nashville: Thomas Nelson. (Word Biblical Commentary.)

BARNES A

1949. *Notes on the New Testament 10 (Revelation)*. Grand Rapids: Baker Book House.

BAUCKHAM R

1995. *The theology of the Book of Revelation*, ed James D G Dunn. Cambridge University Press. (New Testament Theology.)

BEAGLEY A J

1987. *The 'Sixz im Leben' of the Apocalypse with particular reference to the role of the Church's enemies*. Berlin - New York: Walter de Gruyter.

BEAVERY R

1983. L'Apocalypse au risque de la numismatique. Babylon, la grande Prostituée et le sixième roi Vespasien et la déesse Rome. *RB* 90(2), 243-260.

BECKWITH I T

1967. *The Apocalypse of John*. Grand Rapids: Baker. (Macmillan: 1919.)

BOISMARD M E

1959. *L'Apocalypse*. Paris: Les Éditions du Cerf. (La Sainte Bible traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem.)

BORING M E

1989. *Revelation*. Louisville: John Knox Press. (Interpretation.)

BÖTTRICH C

1995. Das 'gläserne Meer' in Apk. 4:6/15:2. *Biblische Notizen* 80, 5-15.

BOUSSET W

1966. (1896.) *Die Offenbarung Johannis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

CAIRD G B

1966. *The Revelation of St. John the Divine*. London: A & C Black. (Black's New Testament Commentaries.)

CHARLES R H

1956, 1959. *The Revelation of St John I & II*. Edinburgh: T & T Clark. (The International Critical Commentary.)

COLLINS A Y

1976. *The combat myth in the Book of Revelation*. Missoula, Montana: Scholars Press. (Harvard Dissertations in Religion 9.)

COURT J M

1994. *Revelation*. Sheffield: JSOT Press. (New Testament Guides.)

DAY J

1985. *God's conflict with the dragon and the sea. (Echoes of a Canaanite myth in the Old Testament.)* Cambridge: Cambridge University Press.

DAVIDS P H

1996. Revelation, in Kaiser, W E Jr et al: *Hard sayings of the Bible*. Downer's Grove, Illinois: Inter-Varsity Press, 756-784.

DE MOOR J C

1976. Ugarit, in *The interpreter's dictionary of the Bible*. (Supplementary volume.) Nashville: Abingdon, 928-931.

DEUTSCH C

1987. Transformation of symbols: The New Jerusalem in Revelation 21:1-22:5. *ZNW* 78, 106-126.

DU PREEZ

1979. *Die koms van die koninkryk volgens die boek Openbaring*. Stellenbosch: J S Gericke Biblioteek. (Annale Universiteit van Stellenbosch.)

1981. Ancient Near Eastern vassal treaties and the Book of Revelation: Possible links. *Religion in Southern Africa* 2(2), 33-43.

1992. *Die boodskap van die laaste Bybelboek*. Bloemfontein: Pro Christo-Publikasies.

1992(a). *Eschatology and ecology: Perspectives from the Book of Revelation*. (Third lecture of the Institute of Missiological Research.) Pretoria: University of Pretoria.

1996. All rhings new: nores on the Church's mission in the light of Revelation 21:1-8. *Missionalia* 14(3), 372-382.

1999. 'n Hemelse troon, 'n Lam en 'n verseëlde boekrol (Openbaring 4-9 en 11:15-19), in Stander, Hennie (red), *Die eindryd*. Vanderbijlpark: Carpe Diem Boeke, 90-97.

2000. "Let justice roll on like ..." (Some explanatory notes on Amos 5:24.) Vir publikasie aanvaar in *Journal of Theology for Southern Africa* in loop van 2000.

DU RAND J A

1990. *Johannese perspektiewe. Deel 1: Inleiding tot die Johannese geskrifte*. Pretoria: Orion.

1991. God beheer die geskiedenis: 'n Teologies-historiese gesigspunt volgens die Openbaring van Johannes, in Roberts, J H e a (reds), *Teologie in konteks*. Halfway House: Orion, 582-596.

1991(a). Twaalf honderd en sestig dae lank in die krisis: Om die boek Openbaring te lees deur 'n nuwe bril. *Scriptura* 36, 17-37.

1999. Openbaring, in Vosloo, W & Van Rensburg, F J (reds), *Die Bybellennium eenvolumekommentaar*. Vereeniging: CUM, 1768-1807.

DÜSTERDIECK F

1887. *Die Offenbarung Jobannis*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag. (Kritisch Exegetischer Kommentar über das Neue Testament.)

ERDMAN C

1936. *The Revelation of John*. Philadelphia: Westminster.

FIORENZA E S

1985. *The Book of Revelation. (Justice and Judgment)* Philadelphia: Fortress Press.

FRANZMANN M H

1976. *The Revelation to John*. St Louis: Concordia.

FREY H

1953. *Das Ziel aller Dinge*. Stuttgart: Calwer Verlag.

GISPEN WH

1974. *Genesis I*. Kampen: Kok. (Commentaar op het Oude Testament.)

GRAY J

1970. *I & II Kings*. London: SCM. (The Old Testament Library.)

GREIJDANUS S

1938. *De Openbaring des Heeren aan Johannes*. Kampen: Kok. (Korte Verklaring der Heilige Schrift.)

GROENEWALD E P

1986. *Die Openbaring van Johannes*. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.

GUNKEL H

1921. *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

HADORN W

1928. *Die Offenbarung des Johannes*. Leipzig: A Deichertsche Verlagsbuchhandlung D Werner Scholl. (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament.)

HAILEY H

1979. *Revelation*. Grand Rapids, Michigan: Baker.

HEATON E

1964. *Daniel*. London: SCM. (Torch Bible Commentaries.)

HEIDE G Z

1997. What is new about the new earth? *JETS* 40(1), 37-56.

HELBERG J L

1994. *Die boek Daniël*. Kaapstad: NG Kerk-Uitgewers.

HENDRIKSEN W

1962. *More than conquerors. (An Interpretation of the Book of Revelation.)* London: Tyndale.

HUGHES P E

1990. *The Book of the Revelation*. Leicester: Inter-Varsity Press.

JOUBERT G

1998. *Die groot gedagte*. Kaapstad: Tafelberg.

KEULERS J

1956. *De Katholieke Brieven en het Boek der Openbaring*. Roermond en Maaseik: JJ Romen & Zonen. (Keulers Nieuwe Testament VII.)

KLOOS C

1986. *Yhwh's combat with the sea. (A Canaanite tradition in the religion of ancient Israel.)* Amsterdam: Van Oorschot/Leiden: EJ Brill.

KRAFT H

1974. *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen: JCB Mohr. (Handbuch zum Neuen Testament.)

KRODEL G A

1989. *Revelation*. Minneapolis, Minnesota: Augsburg Publishing House. (Augsburg Commentary on the New Testament.)

LENSKI RC H

1957. *Interpretation of St John's Revelation*. Columbus, Ohio: Wartburg Press.

LEUPOLD H C

1969. *Exposition of Daniel*. Grand Rapids: Baker.

LOHMEYER E

1953. *Die Offenbarung des Johannes*. Tübingen: Mohr. (Handbuch zum Neuen Testament.)

LOHSE E

1976. *Die Offenbarung des Johannes*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. (Das Neue Testament Deutsch XI.)

MATHEWS K A

1996. *Genesis 1-11:26*. Broadman and Holman Publishers. (The New American Commentary, Vol 1A.)

METZGER B M

1971. *A textual commentary on the Greek New Testament*. London - New York: United Bible Societies.

MEYER E

1997. 'n Godsleer van Openbaring soos vervat in die himnes. *Skrif en Kerk* 18(2), 305-322.

MOFFAT J

1961. The Revelation of St John the Divine, in Nicoll, R W (ed), *The Expositor's Greek Testament* V. Grand Rapids: Eerdmans, 281-494.

MOLTMANN J

1993. *God in creation*. Minneapolis: Fortress.

MORRIS L

1969. *Revelation*. London: Tyndale Press. (The Tyndale New Testament Commentaries.)

MOUNCE R H

1977. *The Book of Revelation*. Grand Rapids: Eerdmans. (The New International Commentary on the New Testament.)

OOSTERHOFF B J

1994. *Jeremia I*. Kok: Kampen. (Tekst en Toelichting.)

OTP

1983. *The Old Testament Pseudepigrapha I*, ed J H Charlesworth. Garden City, New York: Doubleday.

POHL A

1974. *Die Offenbarung des Johannes II*. Wuppertal: R Brockhaus. (Wuppertaler Studienbibel.)

POOT L D T

1967. *Spiegel van de eindtijd*. Wageningen: Veenman.

PRIGENT P

1981. *L'Apocalypse de Saint Jean*. Lausanne, Paris: Delachaux et Niestlé. (Commentaire du Nouveau Testament XIV.)

REDDISH M G

1994. Revelation, in Mills, W E & Wilson, R F (eds), *Mercer Commentary on the Bible*. Macon, Georgia: Mercer University Press, 1325-1347.

REYMOND P

1962. Wasser, in *Die Religion in Geschichte und Gegenwart VI*. Tübingen: JCB Mohr, kol 1549-1550.

RIST M

1957. The Revelation of St John the Divine, in *The Interpreter's Bible 12*, 345-613. New York – Nashville: Abingdon.

ROLOFF J

1993. *The Revelation of John*. Minneapolis: Fortress Press.

ROUBOS K

1972. *II Kronieken*. Nijkerk: Callenbach. (De Prediking van het Oude Testament.)

RYLE H E

1914. *The Book of Genesis*. Cambridge: Cambridge University Press. (Cambridge Bible for Schools and Colleges.)

SLATER T B

1998. On the social setting of the Revelation to John. *NTS* 44(2), 232-256.

SWETE H B

1908. *The Apocalypse of St John*. Grand Rapids: Eerdmans.

THOMAS R L

1992. *Revelation 1-7*. Chicago: Moody Press. (An Exegetical Commentary.)

THOMPSON J A

1980. *The Book of Jeremiah*. Grand Rapids: Eerdmans. (The International Commentary on the Old Testament.)

TORRANCE T F

1959. *The Apocalypse today*. Grand Rapids: Eerdmans.

ULRICHSEN J H

1985. Die sieben Häupter und die zehn Hörner: Zur Datierung der Offenbarung des Johannes. *SfTh* 39(1), 1-20.

VAN DEN BROM L

1998. Ecological hermeneutics, in König, A & Maimela, S (eds), *Initiation into Theology*. Pretoria: JL van Schaik.

VAN DER WAAL C

1981. *Openbaring van Jezus Christus II*. Oudkarspel: De Nijverheid.

VAN GELDEREN C

1951. *Koningen I*. Kampen: Kok. (Korte Verklaring der Heilige Schrift.)

VAN HARTINGSVELD L

1984. *Openbaring*. Kampen: Kok. (Tekst en Toelichting.)

VISSER A J

1965. *De Openbaring van Johannes*. Nijkerk: Callenbach. (De Prediking van het Nieuwe Testament.)

WARDEN D

1991. Imperial persecution and the dating of 1 Peter and Revelation. *JETS* 34(2), 203-212.

WESTERMANN C

1974. *Creation*. Philadelphia: Fortress.

VOLTOOI: OKTOBER 1999.